

Πόλλη ΘΑΝΑΗΛΑΚΗ

*Η συμβολή των μισιοναρικών σχολικών
εγχειριδίων στα πρώτα βήματα της
γυναικείας εκπαίδευσης στην Ελλάδα
κατά το 19^ο αιώνα*

ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΕΣ ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΟΙ ΕΦΘΑ-
σαν στην Ελλάδα με σκοπό να προωθήσουν τα εκπαιδευτικά τους
σχέδια στην ελληνική νεολαία και ειδικά στις γυναίκες. Η εργασία
αυτή μελετά τα σχολικά εγχειρίδια των αμερικανών ιεραποστόλων τα
οποία οι μισιονάριοι μετέφρασαν από την αγγλική στη νεοελληνική
γλώσσα και τύπωσαν στα δικά τους τυπογραφεία σε διάφορα μέρη της
Μεσογείου. Επίσης έχει ως στόχο να εξετάσει τη συνεισφορά αυτών των
εντύπων στην καθιέρωση της γυναικείας εκπαίδευσης στην Ελλάδα και
να μελετήσει τον αντίκτυπο που είχαν στην κοινωνία.

Οι αμερικανοί προτεστάντες ιεραπόστολοι έγιναν οι πρωτοπόροι στην
ίδρυση σχολείων για κορίτσια στην Ελλάδα, διότι έφθασαν το 1828-
μερικοί λίγα χρόνια νωρίτερα- όταν το ελληνικό κράτος δεν διέθετε την
αναγκαία σχολική υποδομή. Επειδή οι ιεραπόστολοι πίστευαν ότι η χώρα
μας κατείχε σημαντική γεωγραφική θέση στη Μεσόγειο θάλασσα- ήταν
το σταυροδρόμι μεταξύ ανατολής και δύσης και η «γέφυρα» του πολιτι-
σμού και του εμπορίου- σκέφτηκαν ότι θα ήταν πολύ χρήσιμο να ιδρύ-
σουν μισιοναρικούς σταθμούς και σχολεία σε αυτή την περιοχή.

Όμως τα εκπαιδευτικά σχέδια των προτεσταντών ιεραποστόλων αμφι-
σβητήθηκαν ως προς τη γνησιότητα των προθέσεών τους από ομάδα συ-
ντηρητικών ατόμων ενώ προκάλεσαν υποψίες στην Ορθόδοξη Εκκλησία
καθώς και οι δύο πλευρές είχαν τη γνώμη ότι τα κορίτσια θα έπρεπε να
μένουν στο σπίτι και να μη μαθαίνουν γράμματα. Επιπλέον οι ορθόδοξοι
ιερείς είχαν λόγους να πιστεύουν ότι οι ιεραπόστολοι προσπαθούν να
προσηλυτίσουν πιστούς στο προτεσταντικό δόγμα μέσω της εκπαίδευσης.

Όμως, υπήρχαν και φωτισμένοι Έλληνες-διανοούμενοι με σπουδές

στην Ευρώπη, οι οποίοι υποστήριζαν με θέρμη ότι τα κορίτσια άξιζαν να μαθαίνουν τα απαραίτητα γράμματα διότι η εκπαίδευση θα βοηθούσε τη βελτίωση του επιπέδου τους και αυτό το στοιχείο με τη σειρά του, θα τις καθιστούσε καλές συζύγους και μητέρες.

Η μελέτη αυτή φωτίζει τα πρώτα βήματα που έγιναν για να τεθούν οι βάσεις δημιουργίας γυναικείας εκπαίδευσης το 19^ο αιώνα στην Ελλάδα από τα ιεραποστολικά σχολεία και τα μισιοναρικά εγχειρίδια. Θέτει τη βασική εκπαίδευση σταθερά στα πλαίσια ευρύτερων κοινωνικών παραμέτρων και τονίζει ιδιαίτερα το δικαίωμα των γυναικών να αποκτήσουν πρόσβαση στη γνώση. Υποστηρίζει ότι οι Αμερικανοί ιεραπόστολοι αποτέλεσαν το ερέθισμα για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα να οργανωθεί προκειμένου να αμυνθεί σε μια «ξένη» εκπαίδευση.

Η γυναικεία προτεσταντική εκπαίδευση

Στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής η εκπαίδευση ήταν το εμπόδιο στο οποίο οι γυναίκες «σκόνταφταν» και που τις εμπόδιζε από μια ισότιμη θέση στην κοινωνία με τους άνδρες. Τότε σύντομα συνειδητοποιήσαν ότι μόνο μέσω της εκπαίδευσης θα ήταν σε θέση τελικά να απελευθερωθούν από τους κοινωνικούς φραγμούς. Ο αγώνας για την εκπαίδευση των κοριτσιών άρχισε στη χώρα αυτή το 18^ο αιώνα και ιδιαίτερα μετά το 1789. Ήταν την εποχή αυτή που οι κοινωνικές δομές και ιδέες άρχισαν να αλλάζουν. Οι πιθανότητες να αποκτήσουν οι γυναίκες γνώση μέσω της εκπαίδευσης αυξήθηκαν, αλλά ακόμα και τότε η κοινωνία δεν τους επέτρεπε να είναι πλήρως ενεργές στον κοινωνικό ρόλο τους ή να έχουν πολλές ευκαιρίες για οικονομική ανεξαρτησία, δεδομένου ότι η επικρατούσα άποψη ήταν ότι η παιδεία τους θα στόχευε κυρίως στο να τις εκπαιδεύσει στο ρόλο τους ως καλές μητέρες και νοικοκυρές. Όμως ο ίδιος αιώνας έθεσε τα θεμέλια για την πρόοδο της γυναικείας παιδείας και έκανε μια νέα έναρξη προκαλώντας σαρωτικές αλλαγές στην κοινωνία, επηρεάζοντας συγχρόνως και τη θέση της γυναίκας.

Στην Ευρώπη οι γυναίκες που ανήκαν στο προτεσταντικό δόγμα ενδιαφέρθηκαν για τη γνώση. Η «ευαγγελική κίνηση» του 17^{ου} αιώνα στην ευρωπαϊκή ήπειρο έδωσε ώθηση στη βασική παιδεία. Το πρώτο βήμα για το οποίο οι γυναίκες ενθαρρύνθηκαν να κάνουν, ήταν να μάθουν να διαβάζουν και κατόπιν να γράφουν. Και αυτό διότι οι Ευρωπαίες προτεστάντισσες είχαν το διακαή πόθο να διαβάζουν από μόνες τους το Λόγο του Θεού. Πολλά κορίτσια από αγροτικές οικογένειες της Μεγάλης Βρετανί-

ας και της Ολλανδίας οργάνωναν συναντήσεις προκειμένου να διδάξει η μια την άλλη ανάγνωση από κείμενα της Βίβλου η οποία ήταν το μόνο εκπαιδευτικό εγχειρίδιο που διέθεταν.

Στις πρώτες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα παρατηρούμε την ίδρυση σχολείων φιλανθρωπίας για τα φτωχά κορίτσια με σκοπό να θέσουν τα θεμέλια των ηθικών αρχών, τα οποία περιλάμβαναν τη βασική εκπαίδευση. Εντούτοις μέχρι το 19^ο αιώνα δεν υπήρξε κανένας προγραμματισμός για μαζική γυναικεία παιδεία¹. Η προτεσταντική μεταρρύθμιση όμως βοήθησε πολύ τις γυναίκες να κερδίσουν την ανεξαρτησία τους, να διαδραματίσουν ενεργό ρόλο στη φιλανθρωπία, να καταλάβουν διοικητικές θέσεις σε ορφανοτροφεία, νοσοκομεία και σχολεία, και επίσης να λάβουν μέρος σε ιεραποστολές².

Η γυναικεία εκπαίδευση στα Βαλκάνια και την ανατολική Μεσόγειο

Σύμφωνα με την Maria Todorova, τα Βαλκάνια διαδραμάτισαν το ρόλο «γέφυρας» μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Βρίσκονταν μεν σε στρατηγικό γεωγραφικό σημείο, αλλά επειδή δε διέθεταν «το μυστήριο και τον πλούτο» της Ανατολής, δεν εξήψαν τη φαντασία των δυτικών περιηγητών τόσο πολύ όσο η Ανατολή³. Τα πρόσωπα που επισκέπτονταν τη Βαλκανική χερσόνησο ήταν κυρίως έμποροι, Αμερικανοί και ευρωπαίοι ταξιδιώτες, φιλέλληνες και ιεραπόστολοι οι οποίοι έστελναν στην πατρίδα τους περιγραφές των ταξιδιών τους από αυτά τα μέρη. Μερικοί από αυτούς ήταν αδιάφοροι για τους κατοίκους, ενώ άλλοι έδιναν ψευδείς πληροφορίες για την κοινωνική θέση των γυναικών. Οι Αμερικανοί μισιονάριοι έκαναν πολύ σοβαρές προσπάθειες να διδάξουν το Λόγο του Θεού με την ίδρυση επιτυχημένων σχολείων όπως το Robert College στην Κωνσταντινούπολη από το οποίο αποφοίτησαν πολλοί Βούλγαροι διανοούμενοι⁴.

Σε άλλα μέρη της ανατολικής Μεσογείου η κοινωνική θέση της γυναίκας ήταν εξίσου πολύ αδύνατη επειδή οι άνθρωποι ήταν αδαείς και προληπτικοί. Σύμφωνα με τον Edward Said του οποίου η θεωρία για την Ανατολή βασίστηκε στην ιδέα ότι υπήρχε ένα μεγάλο χάσμα μεταξύ Α-

¹ Hufton Olwen, *The Prospect Before Her: A History of Women in Western Europe 1500-1800*, (ελληνική έκδοση), Νεφέλη Αθήνα 2003, σ. 484.

² Στο ίδιο, σ. 485.

³ Todorova Maria, *Imagining the Balkans*, (ελληνική έκδοση), Παρατηρητής Θεσσαλονίκη 2000, σ. 51.

⁴ Στο ίδιο, σ. 241.

νατολής και Δύσης, οι άνθρωποι στην Ανατολή ήταν «δεσποτικοί» και η πρώτη εντύπωση που ο επισκέπτης αποκόμιζε από τα μέρη αυτά ήταν αυτή των «διστραμμένων ηθικών αρχών»⁵.

Όταν οι προτεστάντες μισιονάριοι έφθασαν σε αυτή την περιοχή του κόσμου στα μέσα της δεκαετίας του 1820, σημείωσαν τον αναλφαβητισμό που υπήρχε κυρίως στις γυναίκες. Παρατήρησαν επίσης ότι ο πρόωρος γάμος για τα νεαρά κορίτσια, οι πολυμελείς οικογένειες, το πρότυπο του άνδρα ως ηγετική και αυταρχική μορφή στο ρόλο του πατέρα-αφέντη και συζύγου, μαζί με την έλλειψη στοιχειώδους εκπαίδευσης στις νεαρές κοπέλες, έδιναν ένα πολύ χαμηλό κοινωνικό προφίλ στις γυναίκες. Συντομα οι ιερωμένοι αυτοί αποφάσισαν ότι αυτά τα προβλήματα έπρεπε να λυθούν κυρίως με την παροχή γυναικείας εκπαίδευσης.

Όμως οι άνδρες στην Ανατολή δεν φάνηκαν να συμφωνούν με τα εκπαιδευτικά σχέδια των ιεραποστόλων, ούτε θεωρούσαν την εκπαίδευση των συζύγων και θυγατέρων τους ως πρώτη προτεραιότητα. Από ιεραποστολικό σταθμό της Μικράς Ασίας, ο Αμερικανός μισιονάριος W. Goodell έγραψε χαρακτηριστικά: «Κατά πρώτα λόγο μας είπαν ότι είναι αδύνατο να διδάξει κανείς μια γυναίκα να διαβάσει, και μας διαβεβαίωσαν σοβαρά ότι όσο [δύσκολα] θα ήταν να διδάξουμε τα άγρια ζώα της ερήμου να διαβάζουν τόσο και μια γυναίκα. Και μετά ρωτηθήκαμε με ένα θριαμβευτικό ύφος, σε τι θα χρησίμευε να μάθει να διαβάζει, εάν βέβαια αυτή ήταν ικανή να το πράξει; Θα μπορούσε να ανάψει την πίπα του συζύγου της καλύτερα; Θα μπορούσε να του φέρει τις παντόφλες με περισσότερη σεμνότητα; Όσο για να μάθει να γράφει, να προσεύχεται κανείς στο τί θα μπορούσε να σκεφτεί να γράφει παρά μόνο ίσως «ερωτικές επιστολές»⁶.

Η γυναικεία εκπαίδευση αποτελούσε επίσης θέμα κοινωνικής διάκρισης. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που παίρνουμε από μια από τις επιστολές του ιεραποστόλου E. Gridley από τη Σμύρνη το 1827, μόνο τα εύπορα κορίτσια μπορούσαν να μαθαίνουν γράμματα και αυτό ήταν σε μορφή ιδιωτικών μαθημάτων στο σπίτι⁷.

Εντούτοις στο παρασκήνιο, οι γυναίκες στην ανατολική Μεσόγειο διδραμάτιζαν αποφασιστικό ρόλο στις υποθέσεις που αφορούσαν την οικογένειά τους. Είχαν, για παράδειγμα, την πλήρη υπευθυνότητα της ανα-

⁵ Said Edward W., *Orientalism*, (ελληνική έκδοση), Νεφέλη Αθήνα 2006, σ.14 και σ. 203.

⁶ Lindsay Rao H, *Nineteenth century American schools in the Levant: A study of purposes*, The University of Michigan, School of Education, 1965, σ.117.

⁷ Layton Evro, «The Greek press at Malta of the A.B.C.F.M.», *Ο Ερανιστής* (1971). σ. 176.

τροφής των παιδιών, ενώ οι απόψεις τους σχετικά με την οικογένεια υιοθετούνταν χωρίς καμία αμφισβήτηση. Αυτό ενίσχυσε την πεποίθηση στους ιεραποστόλους ότι η εκπαίδευση μόνο για τα αγόρια δεν αρκούσε. Ο Αμερικανός ιεραπόστολος James Thomson έγραψε σε μια από τις εκθέσεις του στην ιεραποστολική εταιρεία A.B.C.F.M.⁸ της οποίας ήταν μέλος, «ότι δε θα είχαν καμία ελπίδα επιτυχίας σε μόνιμη βάση εάν δε βελτίωναν το επίπεδο της γυναίκας»⁹. Σύμφωνα με τον Thomson, η σταθερή πορεία της επιτυχίας της προτεσταντικής ιεραποστολής θα βασιζόταν στην ίδρυση σχολείων για κορίτσια.

Το 1829 ο Αμερικανός ιεραπόστολος Josiah Brewer ίδρυσε ένα σχολείο θηλέων στη Σμύρνη. Στη αρχή το σχολείο συνάντησε ισχυρή κοινωνική αντίδραση διότι οι γυναίκες θεωρούνταν κατώτερες από τους άνδρες, και συνεπώς δεν άξιζαν να έχουν εκπαίδευση. Παρόλα αυτά η εκπαιδευτική πρωτοβουλία του Brewer σύντομα κέρδισε την υψηλή εκτίμηση της τοπικής κοινωνίας επειδή οι πλούσιοι έμποροι και άλλα άτομα με επιρροή, έστειλαν τις κόρες τους να φοιτήσουν¹⁰. Στη Μικρά Ασία υπήρξαν επίσης και άλλες ιεραποστολικές προσπάθειες που έγιναν με σκοπό την καθιέρωση σχολείων για κορίτσια. Το 1832 ο W. Goodell και η σύζυγός του ίδρυσαν ένα τέτοιο σχολείο στη Σμύρνη το οποίο στεγάστηκε στο σπίτι τους. Τέσσερις μήνες αργότερα ο σκοπός του σχολείου αμφισβητήθηκε από την ελλαδική Ορθόδοξη Εκκλησία. Ένα επιχείρημα που προβλήθηκε από τους ορθόδοξους ιερείς ήταν ότι εάν τα κορίτσια μάθαιναν γράμματα, θα ήταν σε θέση να διαβάζουν και να γράφουν, και επομένως, να ανταλλάσσουν ερωτικές επιστολές με αγόρια, στοιχείο που θεωρούνταν ντροπή για τις οικογένειές τους¹¹. Το 1845 οι Goodell έκαναν μια ακόμη απόπειρα και ίδρυσαν σχολείο στην Κωνσταντινούπολη για τα κορίτσια των Αρμενίων. Το σχολείο αυτό ήταν συγχρόνως και οικοτροφείο. Στη δεκαεπτάχρονη λειτουργία του αποφοίτησαν από αυτό, μεταξύ άλλων, και σύζυγοι προτεσταντών ιερωμένων¹².

⁸ Βλ. περισσότερα: Θαναηλάκη Πόλλη, Αμερική και Προτεσταντισμός: Η «Ευαγγελική Αυτοκρατορία» και οι οραματισμοί των Αμερικανών μισιονάριων για την Ελλάδα το 19^ο αιώνα», Καστανιώτης Αθήνα 2005, σσ. 48-54.

⁹ Lindsay Rao H, Nineteenth Century, ό.,π.,σ.117.

¹⁰ Νάσιουτζικ Παυλίνα. Αμερικανικά οράματα στη Σμύρνη τον 19^ο αιώνα: Η συνάντηση της αγγλοσαξωνικής σκέψης με την Ελληνική, Εστία Αθήνα 2002, σσ. 222-223.

¹¹ Stone Fr., Academies for Anatolia. A Study of the Rationale Program and Impact of the Educational Institution, Sponsored by the American Board in Turkey:1830-1980, The University of Connecticut 1984,σ.73.

¹² Στο ίδιο.

Η περίπτωση της Ελλάδας

Όταν το 1828 ο Rufus Anderson, ένας από τους Γραμματείς της A.B.C.F.M., επισκέφτηκε την ανατολική Μεσόγειο μαζί με το μισιονάριο Eli Smith, είδε ότι η γυναικεία εκπαίδευση ήταν συνολικά παραμελημένη. Στα Επτάνησα ο Smith παρατήρησε ότι δεν ήταν αναμενόμενο για τις γυναίκες να παρακολουθούν μαθήματα ούτε υπήρχε κρατική μέριμνα για το σκοπό¹³. Ο Rufus Anderson πίστευε ότι η εκπαίδευση θα έπρεπε να περιλαμβάνει τις βαθμίδες της στοιχειώδους, μέσης και ανώτερης και για τα δύο φύλα. Όσο για το ανώτερο επίπεδο θεώρησε ότι πρέπει να δώσουν προσοχή «στην αναπόφευκτη ανάγκη ίδρυσης ιερατικών σχολών για άνδρες και γυναίκες, προκειμένου να δημιουργηθεί μια γενιά μορφωμένων κληρικών»¹⁴. Στο βιβλίο του με τίτλο *Observations upon the Peloponnesus and the Greek Islands* (Παρατηρήσεις από την Πελοπόννησο και τα Ελληνικά Νησιά) το οποίο δημοσίευσε στη Βοστώνη ένα έτος αφότου είχε επιστρέψει από την περιοδεία του στην Ελλάδα, ο Anderson εξέφρασε την ανησυχία του για την απουσία εκπαίδευσης στην ελληνική νεολαία. Στις λεπτομερείς παρατηρήσεις του σχετικά με την εκπαίδευση και το κοινωνικό κράτος στη χώρα μας, πρότεινε λόγους πάνω στους οποίους θα στηρίζονταν η θρησκευτική μεταρρύθμιση, οι σπουδαιότεροι από τους οποίους ήταν «η γενική ομολογία της άγνοιας» και «η επιθυμία των ανθρώπων να έχουν σχολικά εγχειρίδια». Πρότεινε την έκδοση τέτοιων εγχειριδίων τα οποία θα έπρεπε να μεταφραστούν στη νεοελληνική γλώσσα από την αγγλική, και να τυπωθούν στο ιεραποστολικό τους τυπογραφείο στη Μάλτα, διότι σύμφωνα με τα σχέδιά του, ο σκοπός των ιεραποστολών ήταν «να εισάγουν τις αρχές του Ευαγγελίου στη γενική παιδεία»¹⁵.

Στην Αθήνα και σε άλλες ελληνικές πόλεις είχαν γίνει στο παρελθόν εκπαιδευτικές προσπάθειες με σκοπό την προσφορά γνώσης στις γυναίκες, αλλά η ασταθής πολιτική κατάσταση μετά την Επανάσταση του 1821 δεν επέτρεψε στα σχολεία να λειτουργήσουν συστηματικά. Το 1822 (27 Απριλίου) η Πελοποννησιακή Γερουσία είχε προτείνει την καθιέρω-

¹³ Smith Eli, *Notes on Greece taken during a journey in that country in 1829*, Κεφάλαιο: «Ionian Islands», σ. 7. (Σε χειρόγραφο μορφή κατατεθειμένο στη Βιβλιοθήκη Houghton του Πανεπιστημίου Harvard στις ΗΠΑ).

¹⁴ Schneider R. A., *The Senior Secretary: Rufus Anderson and the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1810-1880*, Ph.D. Thesis, (Harvard University 1980), σ.53.

¹⁵ Anderson R., *Observations upon the Peloponnesus and the Greek Islands*, Boston 1830, σ. 24

ση ενός ελεύθερου συστήματος μικτής εκπαίδευσης στην Τρίπολη¹⁶. Διακεκριμένοι διανοούμενοι, οπαδοί του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, όπως ο Αδαμάντιος Κοραής, είχαν εκφραστεί ευνοϊκά για το δικαίωμα των γυναικών σε πρόσβαση στη γνώση. Κατά τη διάρκεια των πρώτων δέκα ετών από τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους οι διανοούμενοι έπαιζαν ενεργό ρόλο στην εξάπλωση της γυναικείας εκπαίδευσης. Αν και η πρωτοβουλία τους προήλθε από διαφορετικό ιδεολογικό υπόβαθρο και στόχευε σε διαφορετικούς σκοπούς, τα σχέδιά τους συγκλίνανε στον κοινό στόχο που ήταν η εξάπλωση της εκπαίδευσης των Ελληνίδων¹⁷. Κατά τη διάρκεια της τουρκικής κατοχής τα κορίτσια της ανώτερης αστικής τάξης έπαιρναν μαθήματα στο σπίτι τους με ιδιωτικούς δασκάλους, αλλά και αυτή η δραστηριότητα δεν ήταν συστηματική.

Τότε πολλά επιχειρήματα εκφράστηκαν στην αναζήτηση του σωστού προτύπου γυναικείας εκπαίδευσης. «Η μίμηση του δυτικού γυναικείου μοντέλου» επικρίθηκε από μέρος της κοινής γνώμης ως αρνητική πτυχή η οποία θα απέβαινε σε βάρος «της καθαρά ελληνικής ηθικής». Η απόσταση από αυτή την ηθική, η χαλάρωση της οικογένειας ως κοινωνικού θεσμού, καθώς και η εγκατάλειψη των θρησκευτικών πεποιθήσεων ήταν, τις περισσότερες φορές, τα επιχειρήματα που προβάλλονταν για να τονιστούν οι κακές συνέπειες της παροχής παιδείας στα κορίτσια και ειδικά από τους «ξένους»¹⁸. Αυτές οι υποψίες ενισχύονταν συχνά από μερίδα ατόμων που πίστευαν ότι «στα σχολεία η συνύπαρξη των φτωχών κοριτσιών με τα εύπορα θα έπρεπε να προσεχθεί πολύ: ο κίνδυνος της συμβίωσης νεαρών γυναικών που ανήκαν σε διαφορετικές κοινωνικές τάξεις θα μπορούσε να επηρεάσει άσχημα τα φτωχά κορίτσια δεδομένου ότι τα τελευταία θα υιοθετούσαν έναν τρόπο ζωής τον οποίο δε θα μπορούσαν να ακολουθήσουν όταν θα αποφοιτούσαν»¹⁹, με συνέπεια να είναι δυστυχισμένες. Μια άλλη επιφύλαξη σχετικά με τη γυναικεία εκπαίδευση που εκφράζονταν από συντηρητικά πρόσωπα, ήταν η πεποίθησή τους ότι οι μορφωμένες γυναίκες «συμπεριφέρονταν με άσχημους τρόπους»²⁰.

Ήταν τότε η περίοδος κατά την οποία πρόσωπα με φιλελεύθερες ιδέες αντιτάχθηκαν έντονα σε αυτές τις πεποιθήσεις και προέβαλλαν αντεπι-

¹⁶ Δημαράς Α., Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, τ. Α' 1821-1894, Εστία Αθήνα 1999

¹⁷ Φουρναράκη Ελένη, Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί προβληματισμοί(1830-1910). Ένα ανθολόγιο, ΙΑΕΝ Αθήνα 1987, σ.15, υποσημείωση 1-2.

¹⁸ Στο ίδιο, σ. 27.

¹⁹ Στο ίδιο, σσ 27-28.

²⁰ Ζιώγου-Καραστεργίου Σ., Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893), ΙΑΕΝ, Αθήνα 1986, σ.46.

χειρήματα για να υποστηρίξουν την άποψη ότι τα νεαρά κορίτσια είχαν ίσα δικαιώματα με τα αγόρια στην εκπαίδευση. Για παράδειγμα, ο καθηγητής Νεόφυτος Βάμβας, οπαδός και αυτός του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, τόνιζε συνεχώς στις πανεπιστημιακές του διαλέξεις τη σημασία της γυναικείας εκπαίδευσης. Υποστήριζε την άποψη ότι η απουσία παιδείας στη γυναίκα ήταν «παραβίαση των θείων και ανθρώπινων δικαιωμάτων»²¹.

Τα ιεραποστολικά τυπογραφεία

Η ιεραποστολική τυπογραφία ήταν ένας άλλος τομέας δραστηριότητας στον οποίο οι μισιονάριοι έδιναν μεγάλη σημασία. Η ίδρυση δικών τους τυπογραφείων σε διάφορα μέρη της ανατολικής Μεσογείου²² αποτελούσε μια από τις πιο σπουδαίες δραστηριότητές τους διότι μέσω των θρησκευτικών φυλλαδίων τους και των σχολικών εγχειριδίων πίστευαν ότι θα μπορούσαν εύκολα να διαδώσουν τις προτεσταντικές τους πεποιθήσεις. Λαμβάνοντας υπόψη τις ποικίλες συνθήκες που επικρατούσαν στους κατά τόπους ιεραποστολικούς σταθμούς οι προτεστάντες ιερωμένοι αποφάσισαν να δημιουργήσουν το δικό τους πιεστήριο στο νησί της Μάλτας το 1822. Ο λόγος της επιλογής τους ήταν ότι το νησί ήταν υπό βρετανική κατοχή και είχε μεγάλη εμπορική δραστηριότητα. Οι μισιονάριοι θεωρούσαν ότι από εκεί θα ήταν ευκολότερο να μεταφέρουν τα βιβλία τους μέσω θαλάσσης.

Ένας άλλος λόγος ήταν ότι οι ιεραπόστολοι έβλεπαν την εκπαίδευση και τις εκδόσεις ως τις δύο «περισσότερο δυνατές μηχανές»²³ της θρησκευτικής τους προπαγάνδας. Το τυπογραφείο της αμερικανικής μισιοναρικής εταιρείας ΑΒ.С.F.М στη Μάλτα δημοσίευσε ένα μεγάλο αριθμό σχολικών βιβλίων που είχαν μεταφραστεί στην ελληνική γλώσσα από την αγγλική. Τα εγχειρίδια αυτά ανήκαν κυρίως σε τρεις κατηγορίες: ήταν σχολικά βιβλία, ιστορίες για τα παιδιά και θρησκευτικά φυλλάδια.

Οι αναγνώστες τους θα ανήκαν, σύμφωνα με τους σχεδιασμούς τους, σε ευρύ ηλικιακό φάσμα και θα διέθεταν ποικίλο κοινωνικό και πολιτιστικό υπόβαθρο. Στόχος τους ήταν τα έντυπα αυτά να κυκλοφορήσουν

²¹ Στο ίδιο, σ. 139.

²² Βλέπε διεξοδικά: Θαναηλάκη Πόλλη, Αμερική και Προτεσταντισμός...ό.π., σσ. 183-210.

²³ J. Field, *America and the Mediterranean World 1776-1882*, Princeton University Press, N. Jersey 1969, σ.102.

εύκολα μεταξύ των ανθρώπων στην αγορά, στη εργασία ή στο σπίτι ή στο σχολείο.

Στη Ελλάδα κατά τη διάρκεια της περιόδου 1822-1825 τα μισιοναρικά έντυπα έγιναν πολύ δημοφιλή. Ο λόγος ήταν ότι δεν υπήρχαν ανάλογα βιβλία στα σχολεία. Άλλη αιτία ήταν το γεγονός ότι οι ιεραπόστολοι τύπωσαν ποικιλία εντύπων. Μεταξύ των πολλών διαφόρων τίτλων ήταν εγχειρίδια τα οποία παρείχαν πρακτικές συμβουλές για χειροτεχνήματα, ευχάριστες παιδικές ιστορίες, και βιβλία στα οποία ο αναγνώστης εύρισκε χρήσιμες οδηγίες για τη σωστή ανατροφή των παιδιών.

Για παράδειγμα, σε ένα από τα αλφαβητάρια που τυπώθηκε στο τυπογραφείο της Μάλτας το 1831 με τίτλο Ο αναγνώστης²⁴, υπήρχε κεφάλαιο στο οποίο η μητέρα του αμερικανού πολιτικού George Washington παρουσιάζονταν ως πρότυπο καλής μητέρας. Ο Washington αναφέρονταν ως τίμιος άνθρωπος, οι αρετές του οποίου αποδίδονταν στο γεγονός ότι η μητέρα του τον είχε αναθρέψει σωστά.

Με τα χρόνια το ελληνικό κράτος άρχισε να οργανώνεται και να εφοδιάζει τα σχολεία με εγχειρίδια που είχαν τυπωθεί στο Εθνικό Τυπογραφείο. Τα βιβλία αυτά ήταν κυρίως μεταφράσεις αντίστοιχων γαλλικών και γερμανικών εντύπων. Σαν συνέπεια της στροφής της ελληνικής εκπαίδευσης στα γαλλικά και γερμανικά πρότυπα, τα αμερικανικά προτεσταντικά βιβλία άρχισαν να μειώνονται σε κυκλοφορία. Ένας άλλος σπουδαίος λόγος της κάμψης των πωλήσεών τους ήταν η συστηματοποιημένη προσπάθεια της ελλαδικής Ορθόδοξης Εκκλησίας να απαγορεύσει την κυκλοφορία τους επειδή αυτά θεωρήθηκαν βλάσφημα για το ορθόδοξο δόγμα και οι εκκλησιαστικές αρχές απέτρεπαν τους πιστούς να τα διαβάσουν²⁵.

Παρά τις δυσμενείς συνθήκες που οι Αμερικανοί ιεραπόστολοι αντιμετώπισαν στην Ελλάδα- μερικοί από αυτούς υπέστησαν και δικαστικές διώξεις με την κατηγορία του προσηλυτισμού-και παρά τις συστηματικές διώξεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας, τα μισιοναρικά έντυπα τα οποία αναφέρονταν στη γυναικεία εκπαίδευση, παρέμεναν δημοφιλή και έστρωσαν το δρόμο για τις βασικές σχολικές γνώσεις των Ελληνίδων ενώ συνέβα-

²⁴ Ο αναγνώστης, ήγουν Εύκολα μαθήματα, ερανισθέντα εκ των παιδικών βιβλίων της Αγγλίας και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Προς χρήσιν των διδασκομένων την τέχνην του αναγινώσκειν εις τα της Ελλάδος σχολεία. Με παράρτημα εις το οποίον εξηγούνται αι δυσκολώτεροι λέξεις εις τα μαθήματα ταύτα, Αμερικανική Τυπογραφία, Μάλτα 1831, αριθμός σελίδων 156.

²⁵ Βλέπε διεξοδικά για το θέμα: Θαναηλάκη Π., Αμερική και Προτεσταντισμός, ό.π., σ.216

λαν στη θεμελίωση των βάσεων της γυναικείας παιδείας στην Ελλάδα διότι προσέφεραν ένα ευρύ φάσμα θεμάτων σε μία συστηματική εκπαίδευση.

Τα εγχειρίδια της ραπτικής και η κοινωνική απήχηση

Στις ΗΠΑ και στην Αγγλία τα κορίτσια που παρακολουθούσαν μαθήματα στα ιεραποστολικά οικοτροφεία και ορφανοτροφεία, διδάσκονταν οικιακές τέχνες όπως η ραπτική, το κέντημα, η μαγειρική και η υφαντική, ενώ τα εγχειρίδια που αναφέρονταν σε αυτές τις δεξιότητες ήταν πολύ δημοφιλή. Στις ΗΠΑ κατά τη διάρκεια της αποικιοκρατίας (16^{ος}-17^{ος} αιώνας) τα κορίτσια συνήθιζαν να επιδεικνύουν δείγματα της χειροτεχνίας τους στο κοινό στο τέλος της σχολικής χρονιάς, η θεματική των οποίων-μεταξύ των άλλων- ήταν συνήθως μια προσευχή, οι λέξεις της οποίας ήταν κεντημένες με ζωηρά χρώματα. Κάτω από το έργο τους, οι μαθήτριες είχαν κεντήσει το όνομά τους και την ημερομηνία που αυτό κατασκευάστηκε²⁶.

Στην Ελλάδα οι Άγγλοι και οι Αμερικανοί μισιονάριοι τύπωσαν τέτοια σχολικά εγχειρίδια για κορίτσια. Επειδή αυτά τα έντυπα απευθύνονταν στις μαθήτριες, υπήρχε σε αυτά συχνά ένας πρόλογος ο οποίος αφορούσε τα κορίτσια και τις μητέρες τους. Ένα τέτοιο εγχειρίδιο έφερε τον τίτλο «Εγχειρίδιον της τέχνης του διδάσκειν το ράψιμο εις στοιχειώδη σχολεία»²⁷.

Τα εγχειρίδια αυτά ήταν πολύ δημοφιλή στις μαθήτριες στην Ελλάδα και ιδιαίτερα χρήσιμα στα φτωχά κορίτσια επειδή τα βοηθούσαν να μάθουν μια τέχνη με την οποία αργότερα θα κέρδιζαν το ψωμί τους. Όσο για τις εύπορες νεαρές γυναίκες αυτά τα εγχειρίδια ήταν επίσης σημαντικά επειδή πρόσθεταν στην αρτιότερη εκπαίδευσή τους και στο ρόλο τους ως μελλοντικές μητέρες και σύζυγοι.

Το 1829 στη Σύρο ο προτεστάντης ιεραπόστολος L. Korck εισήγαγε για πρώτη φορά το μάθημα της ραπτικής στο πρόγραμμα του σχολείου που διατηρούσε στο νησί. Η διδασκαλία αυτής της δεξιότητας βρήκε θετική ανταπόκριση στην τοπική κοινωνία. Εφημερίδα του 1829, αναγγέλλοντας την ίδρυση σχολείου κοριτσιών στη Σύρο, παρατήρησε ότι ο ρό-

²⁶ L. A. Weigle, *American Idealism. The Yale Pageant of America*, N.York 1928, σ.267.

²⁷ *Εγχειρίδιον της τέχνης του διδάσκειν το ράψιμο εις στοιχειώδη σχολεία*. Μεταφρασθέν εκ του Αγγλικού, με τινες προσθήκας και εξηγήσεις λέξεων, προς χρήσιν των Ελληνοπαίδων, Μάλτα 1837, αριθμός σελίδων 48 και 3 πίνακες.

λος της γυναικείας εκπαίδευσης ήταν σημαντικός επειδή οι μαθήτριες δεν θα έπρεπε μόνο να μαθαίνουν να διαβάζουν και να γράφουν, αλλά θα πρέπει επίσης να διδάσκονται την τέχνη της ραπτικής²⁸. Σε αυτό το σχολείο υπήρχε μία επιτροπή με οκτώ μητέρες οι οποίες βοηθούσαν στη λειτουργία του. Οι δύο δασκάλες ήταν οι αδελφές Αναστασία και Ελένη Ελευθερίου. Η μία δίδασκε ανάγνωση και γραφή και η άλλη ραπτική. Τέσσερις φορές την εβδομάδα τα κορίτσια παρακολουθούσαν το μάθημα της ραπτικής το απόγευμα. Κρίνοντας από τη διδακτέα ύλη καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι οι μαθήτριες συμπλήρωναν μια βασική εκπαίδευση στο ράψιμο.

Λίγα χρόνια αργότερα, η σημασία του μαθήματος αυτού αξιολογήθηκε από το Ελληνικό κράτος και βελτιώθηκε. Το 1839 η ελληνική κυβέρνηση φρόντισε για την ομοιομορφία της διδασκαλίας του μαθήματος, αποφασίζοντας να επαναπροσδιορίσει τη διδακτέα ύλη. Το Υπουργείο Παιδείας πρότεινε οκτώ διαφορετικές τάξεις για τη ραπτική, οκτώ για το πλέξιμο και άλλες οκτώ για το κέντημα²⁹. Στις 13 Μαρτίου 1886, το Ελληνικό κράτος καθόρισε τα προσόντα των δασκάλων αυτού του μαθήματος³⁰.

Βιβλία περί ανατροφής παιδιών.

Η συμβολή τους στη γυναικεία εκπαίδευση

Τα εγχειρίδια αυτά ονομάζονταν «Οδηγοί» και αποτέλεσαν ένα άλλο είδος έντυπου υλικού που απευθύνονταν στο γυναικείο φύλο. Τα βιβλία αυτά είχαν γενικό παιδαγωγικό περιεχόμενο³¹ και συνήθως έδιναν συμβουλές στις μητέρες πώς να αναθρέψουν τα παιδιά τους. Πολλές φορές οι «Οδηγοί» αυτοί εμπλουτίζονταν με παραδείγματα μητέρων διακεκριμένων ατόμων, όπως της Ελένης, μητέρας του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου του Μεγάλου, η οποία εγκωμιάζονταν για την ηθική εκπαίδευση που έδωσε στο γιο της. Τα έντυπα αυτά συμβούλευαν τις μητέρες να μεγαλώνουν τα παιδιά τους παίρνοντας και αυτές μέρος στη σχολική ζωή των υιών και των θυγατέρων τους, όπως παραδείγματος χάριν, να γίνονται

²⁸ Γενική Εφημερίς, τχ 69, 9^η Οκτωβρίου 1829.

²⁹ Μπακαλάκη Αλεξάνδρα-Ελεγκίτου Ελένη, Η εκπαίδευση «εις τα του οίκου» και τα γυναικεία καθήκοντα. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929, ΙΑΕΝ Αθήνα 1987, σ.41.

³⁰ Ζιώγου-Καραστεργίου Σ., ό.π., σ.179.

³¹ Θαναηλάκη Πόλλη, Αμερική και Προτεσταντισμός, ό.π., σ. 236.

μέλη σχολικών επιτροπών. Μεταξύ των καθηκόντων που είχαν τα μέλη τέτοιων επιτροπών, ήταν η εξεύρεση χρημάτων για την οικοδόμηση νέων σχολείων, όπως αυτό συνέβη στο σχολείο θηλαίων της Σύρου³².

Αυτά τα ιεραποστολικά εγχειρίδια εξέφραζαν γενικές χριστιανικές πεποιθήσεις σχετικά με την εκπαίδευση των παιδιών. Παράδειγμα αυτού του είδους αποτελεί το έντυπο που φέρει τον τίτλο: Προς τας μητέρας οικογενειών³³.

Σε άλλο μισιοναρικό βιβλίο με την επιγραφή: «Εγχειρίδιον μητρός, ήτοι Επιστολαί προς αδελφήν περί της ανατροφής τέκνων»,³⁴ παρατηρούμε ότι ο παιδαγωγικός τόνος είναι πολύ ισχυρός. Το βιβλίο περιέχει μια σειρά επιστολών οι οποίες γράφονται από μια μητέρα την Ειρήνη, στην αδελφή της Ελένη, και στις οποίες παρέχονται συμβουλές ανατροφής των παιδιών. Οι κύριες ιδέες που εκφράζονται εδώ είναι πάλι γενικές χριστιανικές ιδέες. Οι μισιονάριοι απέφευγαν τις στενές δογματικές πεποιθήσεις, αφενός λόγω των διωγμών τις οποίες υπέστησαν από την Ορθόδοξη Εκκλησία³⁵ και αφετέρου επειδή νόμιζαν ότι θα μπορούσαν με αυτό τον τρόπο να διεισδύσουν ευκολότερα στην ελληνική κοινωνία.

Η κύρια ιδέα σε αυτό το βιβλίο είναι η συμβουλή στις μητέρες, οι οποίες με τη σειρά τους θα πρέπει να διδάξουν τα παιδιά τους πώς να γίνουν ευσεβείς χριστιανοί. Άλλα δείγματα συμβουλών με δευτερεύουσα σημασία, ήταν να μαθαίνουν τα νεαρά άτομα να είναι καθαρά, να σέβονται την Κυριακή ως ημέρα αργίας, και να έχουν τρόπους καλής συμπεριφοράς κατά τη διάρκεια των γευμάτων. Σε ένα άλλο σημείο στο οποίο δίνεται έμφαση είναι η παροχή συμβουλών στις μητέρες πώς να επιλέξουν το σωστό δάσκαλο για τα παιδιά τους ενώ σε άλλο κεφάλαιο το γυναικείο φύλο αποτρέπεται από το να παίρνει μέρος στην πολιτική ζωή του τόπου³⁶ διότι, σύμφωνα με το περιεχόμενό του, τα καθήκοντα των συζύγων και μητέρων θα πρέπει να περιορίζονται μόνο στα οικιακά.

Ένα έτερο έντυπο με παρόμοιο περιεχόμενο είναι το: Μήτηρ Οικου-

³² The Missionary Herald, vol. 27 [1831], σ. 41.

³³ Προς τας μητέρας οικογενειών, Αμερικανικό Φιλελληνικό Τυπογραφείο, Ερμούπολη 1837, αριθμός σελίδων 16. Βλέπε περισσότερα: Θαναηλάκη Πόλλη, Αμερική και Προτεσταντισμός, ό.π., σ. 239.

³⁴ Εγχειρίδιον μητρός, ήτοι Επιστολαί προς αδελφήν περί της ανατροφής τέκνων, β³ εκδ., Τυπογραφία Γ. Γριφίτου, Σμύρνη 1844, αριθμός σελίδων 260.

³⁵ Βλ. εκτενέστερα: Θαναηλάκη Πόλλη, Αμερική και Προτεσταντισμός, ό.π., σ.σ.173-180.

³⁶ Εγχειρίδιον μητρός, ό.π., σ. 31.

ρούσα³⁷. Το βιβλίο αυτό μεταφράστηκε από τον αμερικανό ιεραπόστολο με μεγάλη δράση στην Αθήνα, τον Jonas King³⁸. Από την ετήσια έκθεση που έστειλε στους προϊσταμένους του στις ΗΠΑ μαθαίνουμε ότι το βιβλίο κέρδισε την «υψηλή εκτίμηση της ελληνική κοινωνίας» διότι το περιεχόμενό του και οι ιδέες του συμφωνούσαν με τις ηθικές αξίες της ελληνικής οικογένειας³⁹. Στον πρόλογο του εντύπου διαβάζουμε ότι η πρώτη του έκδοση πραγματοποιήθηκε το 1837, αλλά επειδή κρίθηκε πολύ επιτυχημένο, οι μισιονάριοι πραγματοποίησαν και δεύτερη έκδοση.

*Οι μισιοναρικές διηγήσεις με ήρωες γυναίκες
και το ελληνικό αναγνωστικό κοινό*

Συχνά οι ιεραπόστολοι-εκδότες επέλεξαν διηγήσεις με γυναικείους χαρακτήρες ως κεντρικά πρόσωπα επειδή θεωρούσαν ότι οι γυναίκες διαδραμάτιζαν στο σπίτι σημαντικό ρόλο ως μητέρες και σύζυγοι. Έχοντας αναλάβει αυτά τα καθήκοντα, θεωρήθηκαν ότι ασκούσαν επίδραση στις οικογένειές τους και ότι ήταν τα κατάλληλα πρόσωπα να πείσουν τα παιδιά τους αλλά και τους συζύγους τους να διαβάσουν βιβλία.

Παραδείγματα τέτοιων διηγήσεων με ήρωες κορίτσια ήταν : Η ευγενής Ιωάννα Γρέυ⁴⁰, Το κειμήλιον της θείας Άρδης ή οι Δύο Βίβλοι⁴¹ και Ελένη, ή η μικρά θεραπαινής⁴². Το σημείο που πρέπει να τονιστεί εδώ είναι ότι τα προαναφερθέντα βιβλία εκδόθηκαν από Έλληνες εκδότες στην Αθήνα και όχι στα ιεραποστολικά τυπογραφεία. Αυτό το γεγονός μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι ιεραποστολικές αυτές ιστορίες ήταν αποδεκτές από την ελληνική κοινωνία και είχαν την προοπτική να κάνουν καλές πωλήσεις, διαφορετικά, οι Έλληνες εκδότες δε θα τις δημοσίευαν.

Η διήγηση Η ευγενής Ιωάννα Γρέυ δημοσιεύτηκε το 1842 από τον εκ-

³⁷ Ο πλήρης τίτλος είναι: Μήτηρ οικουρούσα, ήτοι Κατά ποιόν τρόπον πρέπει η μήτηρ ν' ανατρέφει τα τέκνα της εν τη οικία. Μεταφρασθείσα εκ του αγγλικού, β' έκδ., Τυπογραφείο Αντωνιάδου, Αθήνα 1847, αριθμός σελίδων 264.

³⁸ Βλέπε εκτενέστερα για τον King: Θαναηλάκη Πόλλα, Αμερική και Προτεσταντισμός, ό.π., σσ 101-133.

³⁹ 33rd Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston, September 1842.

⁴⁰ Η ευγενής Ιωάννα Γρέυ, Αθήνα, Άγγελος Αγγελίδης (εκδ.), 1842, αριθμός σελίδων 31.

⁴¹ Το Κειμήλιον της θείας Άρδης ή οι Δύο Βίβλοι, Αθήνα, Νικόλαος Αγγελίδης (εκδ.), 1849, αριθμός σελίδων 84.

⁴² Ελένη, ή η μικρά θεραπαινής, Αθήνα, Νικόλαος Αγγελίδης (εκδ.), 1843, αριθμός σελίδων 88.

δότη Άγγελο Αγγελίδη ο οποίος είχε μια πολύ επιτυχημένη επιχείρηση στην Αθήνα. Το ίδιο βιβλίο εκδόθηκε και το 1864 από έναν άλλο γνωστό εκδοτικό οίκο στην Αθήνα, αυτό του Ανδρέα Κορομηλά. Επιπλέον, Η ευγενής Ιωάννα Γρέν είχε επίσης συμπεριληφθεί στον κατάλογο των σχολικών βιβλίων της Α.Β.Σ.Φ.Μ. που σκόπευε να διανείμει στα ελληνικά δημόσια σχολεία με υπεύθυνο για τη διανομή τους τον Jonas King⁴³. Το άλλο έντυπο με τίτλο Οι Δύο Βίβλοι ήταν προϊόν έκδοσης του Νικολάου Αγγελίδη, αδελφού του Άγγελου, ο οποίος ήταν στην αρχή στον ίδιο εκδοτικό οίκο με τον αδελφό του ως συνεταίρος, και αργότερα δημιούργησε τη δική του επιχείρηση. Το βιβλίο Ελένη, ή η μικρά θεραπευμένη εκδόθηκε από τον Νικόλαο Αγγελίδη το 1843 και δημοσιεύτηκε σε περιοδικό για παιδιά.

Σε γενικές γραμμές αυτές οι σύντομες ιστορίες αναφέρονται σε βασικές χριστιανικές αρχές, όπως για παράδειγμα ο σεβασμός και η πειθαρχία. Ειδικά στην ευγενή Ιωάννα Γρέν, ιδέες όπως ο θάνατος θεωρείται ως λύτρωση και ως «προετοιμασία» για μια άλλη ζωή, ενώ ο διδακτικός τόνος και οι ηθικές συμβουλές διατρέχουν το περιεχόμενο της διήγησης. Η ισότητα των κοινωνικών τάξεων είναι το μήνυμα που στέλνεται μέσω της Ελένης, της μικράς θεραπευμένης. Εδώ μπορούμε επίσης να επισημάνουμε μια πιο συγκεκριμένη προτεσταντική πεποίθηση η οποία βασίζεται στη σημασία της εργασίας⁴⁴.

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι αυτές οι διηγήσεις έγιναν αποδεκτές από την ελληνική κοινωνία ως ευχάριστα βιβλία για τα παιδιά. Θεωρήθηκαν κατάλληλα για τους μικρούς μαθητές διότι η θεματική τους περιείχε γενικές και ευρέως αποδεκτές χριστιανικές αρχές, ενώ συγχρόνως οι νεαροί αναγνώστες τις απολάμβαναν επειδή οι ήρωες ήταν παιδιά της ηλικίας τους.

Η συμβολή των προτεσταντικών ιεραποστολικών εγχειριδίων στην καθιέρωση της γυναικείας εκπαίδευσης

Αμέσως μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα οι αμερικανοί ιεραπόστολοι κατάλαβαν την επιθυμία και την ανάγκη των ντόπιων να εφοδιάσουν

⁴³ Βασιλούδη Βασιλική, Ο Μ. Δ. Καλοποθάκης και η «Εφημερίς των Παίδων»- Παράμετροι ενός παιδικού περιοδικού του 19^{ου} αιώνα (διδακτορική διατριβή), Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 2003, σελ. 360.

⁴⁴ Περισσότερα για το θέμα βλέπε: Weber Max, Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού (μτφ Μ. Κυπραίου- Πρόλογος Β. Φίλια), Αθήνα Gutenberg 1997.

τα παιδιά τους με γνώση. Έτσι τα εγχειρίδιά τους έγιναν σύντομα δημοφιλή. Μία από τις αιτίες ήταν η έλλειψη τέτοιου υλικού στα ελληνικά σχολεία- όπως προαναφέρθηκε- ενώ ένας άλλος λόγος ήταν ότι οι μισιοναρικές εκδόσεις του τυπογραφείου της Μάλτας περιείχαν όμορφες εικόνες, ήταν ευχάριστες στην ανάγνωση- και το σπουδαιότερο- κυκλοφορούσαν σε μεγάλο αριθμό αντιτύπων έτσι ώστε ο κάθε μαθητής να έχει δικό του εγχειρίδιο. Επιπλέον η χρονική συγκυρία της ίδρυσης ιεραποστολικών σχολείων μαζί με τη διανομή των εγχειριδίων της Μάλτας ήταν σημαντική. Το 1829 ο Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας προσπάθησε να καθιερώσει ένα εκπαιδευτικό σύστημα πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και συνεργάστηκε για το σκοπό με τις αγγλικές και αμερικανικές μισιοναρικές εταιρείες διότι κατάλαβε ότι αυτές θα τον βοηθούσαν στα σχέδιά του.

Η ζήτηση των εκδόσεων της Μάλτας ήταν τόσο υψηλή-ειδικά όταν αυτές διανέμονταν δωρεάν-ώστε μόνο το Αλφαβητάριον⁴⁵ το 1831 είχε πουλήσει 27.000 αντίτυπα⁴⁶. Ο γερμανικής καταγωγής ιεραπόστολος F.A. Hildner, ο οποίος διηύθυνε ένα σχολείο θηλέων στη Σύρο, έγραψε σε μια από τις εκθέσεις του το 1833, ότι είχε γίνει αποδέκτης πολλών αιτήσεων από σχολεία τα οποία του ζητούσαν βιβλία⁴⁷. Η μεγάλη ζήτηση έκανε τα πράγματα δύσκολα για αυτόν να εκτελέσει όλες τις αποστολές επειδή δε διέθετε βοηθούς να τον συνδράμουν στο έργο. Το σημείο που είναι σημαντικό για παρατήρηση εδώ είναι ότι αυτές οι αιτήσεις έφεραν τις υπογραφές φορέων της τοπικής διοίκησης όπως για παράδειγμα προέδρων χωριών και πόλεων, δημογερόντων κλπ. Έτσι αυτή η κίνηση μπορεί να ερμηνευθεί ως μια επίσημη αποδοχή της μισιοναρικής εκδοτικής προσπάθειας από πλευράς ελληνικής πολιτείας.

Όταν το 1836 η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία ιδρύθηκε στην Αθήνα, είχε ως αρχικό σκοπό της την ίδρυση σχολείου κοριτσιών το οποίο θα βασιζόταν σε ορθόδοξες αρχές. Αυτή η εταιρεία δημιούργησε ένα επιτυχημένο σχολείο το οποίο αρχικά περιελάμβανε τις βαθμίδες της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, και αργότερα ένα Διδασκαλείο από το οποίο θα αποφοιτούσαν δασκάλες. Η επιτυχής λειτουργία του «Αρσακείου»- το σχολείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας ονομάστηκε αργότερα «Αρσάκειον» από το όνομα του ευεργέτη του εκπαιδευτηρίου Α. Αρσάκη- συνεχίζεται μέχρι και τις ημέρες μας και θεωρείται ένα από

⁴⁵ Η παρούσα έρευνα εντόπισε το Αλφαβητάριον σε έκδοση του 1834, με τα στοιχεία: Απλούν αλφαβητάριον δια τα παιδιά, δ' έκδ., Αμερικανική Τυπογραφία, Σύμωρη 1834, αριθμός σελίδων 132.

⁴⁶ J. Field, *America and the Mediterranean World 1776-1882*, *ibid*, σ. 101.

⁴⁷ Θαναηλάκη Πόλλη, *Αμερική και Προτεσταντισμός*, ό.π., σ. 197.

τα καλύτερα του είδους. Το «Αρσάκειον» συναγωνίζονταν⁴⁸ ένα έτερο μισιοναρικό αξιόλογο σχολείο θηλαίων το οποίο ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1831-λειτουργεί και αυτό μέχρι και σήμερα- που δημιουργήθηκε από το ζεύγος των Αμερικανών ιεραποστόλων John και Francis Hill.

Το 1840 το Διοικητικό Συμβούλιο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας αποφάσισε να συνεργαστεί με τους μισιονάριους στην έκδοση βιβλίων προκειμένου να βελτιώσουν τη γυναικεία εκπαίδευση. Τότε και οι δύο πλευρές αποφάσισαν την από κοινού έκδοση της ιεραποστολικής διήγησης *Αι αδελφαί*. Το βιβλίο θεωρήθηκε από το συμβούλιο της εταιρείας ως πολύ καλό για τις νεαρές μαθήτριες διότι έδινε κίνητρα στα κορίτσια να διδάσκονται αρχές όπως η φιλοπονία, η φιλευσπλαχνία, η αγάπη για τη μάθηση και ο σεβασμός⁴⁹. Τα μέλη του Συμβουλίου πίστευαν ότι τέτοιες διηγήσεις συνέβαλαν στη διαμόρφωση του γυναικείου προτύπου και πρόσθεταν στην εκπαίδευσή τους.

Η δε Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία, έχοντας ως σκοπό τη «διαφώτιση» καθώς και την «αναμόρφωση» του γυναικείου φύλου⁵⁰ παρελάμβανε και διένειμε βιβλία που οι ιεραπόστολοι της προσέφεραν. Για παράδειγμα, αποδέχθηκαν και διένειμαν στις μαθήτριές τους ή έστελναν και σε σχολεία της επαρχίας, πενήντα αντίτυπα εγχειριδίων ραψίματος και είκοσι πέντε πλεξίματος.⁵¹ Πολλά από αυτά τα σχολικά εγχειρίδια χρησιμοποιούνταν στην τάξη και θεωρήθηκαν χρήσιμα διότι η διδασκαλία «οικιακών τεχνών» ήταν απαραίτητη στο σχολικό πρόγραμμα.

Για να συνοψίσουμε, τα ιεραποστολικά βιβλία συνέβαλαν αρκετά στην εξάλειψη του γυναικείου αναλφαβητισμού στην Ελλάδα διότι ήταν τα πρώτα στο είδος τους που εμφανίστηκαν στη χώρα μας. Οι χρήσιμες γνώσεις που περιείχαν και οι πρακτικές τους συμβουλές, γρήγορα κέρδισαν την υψηλή εκτίμηση του αναγνωστικού κοινού, ιδιαίτερα των κοριτσιών και των μητέρων τους, είτε τα διάβαζαν στο σπίτι ή τα μελετούσαν στο σχολείο ή μιλούσαν για αυτά στον κοινωνικό τους κύκλο.

⁴⁸ Περισσότερο διεξοδικά για το θέμα βλέπε: Πόλλη Θαναηλάκη «Συνύπαρξη και ανταγωνισμός των αμερικανικών μισιοναρικών σχολείων με τα ελληνικά στην Ελλάδα το 19^ο αιώνα: Η Σχολή Χιλ και η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία», Τα Ιστορικά, τ.χ. 43, (Δεκέμβριος 2005), Αθήνα, εκδ. Μέλισσα, σελ. 495-507.

⁴⁹ Αρχεία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας (ΑΦΕ), Μ' (13^η) Συνεδρίαση του Διοικητικού Συμβουλίου της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, Αθήνα, 22^α Δεκεμβρίου 1840 και ΣΤ' (6^η) Συνεδρίαση, Αθήνα, 28^η Δεκεμβρίου 1841.

⁵⁰ Στο ίδιο, ΣΤ' (6^η) του Διοικητικού Συμβουλίου της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, Αθήνα, 28^η Δεκεμβρίου 1841.

⁵¹ Στο ίδιο, ΚΣΤ' (26^η) Συνεδρίαση, Αθήνα 22^α Αυγούστου 1840.

Abstract

In early 19th century a group of protestant missionaries arrived in Greece with a view to promoting female literacy in education. This paper explores American protestant textbooks for girls which were translated in modern Greek and printed by American and English protestant missionaries. It also studies their contribution to the implementation of female literacy in education and examines their social impact.

The American protestant missionaries became the pioneers in the establishment of schools for girls in Greece, because they arrived in 1828 – some of them a few years earlier- when the Greek state lacked in the necessary schooling infrastructure. Because they considered that Greece held a strategic geographical position in the Mediterranean Sea, as it was in the crossroads between East and West and served as a “bridge” for culture and trade, the missionaries thought it expedient to open missionary stations and establish schools in this part of the world.

However, the plans of the English and American missionaries to promote female literacy were frowned upon by conservative Greeks and caused suspicions to the Greek Orthodox Church as both parts believed that girls were supposed to stay at home and receive no schooling. Moreover, the orthodox priests had reasons to believe that the missionaries were attempting conversion through education.

Besides, there were some enlightened European-educated Greek intellectuals who strongly believed that girls should receive the basic education because literacy could help them elevate their level and thus, become good wives and mothers.

This paper sheds light to the first steps made in the nineteenth century Greece for laying the foundations of female education with the help of the missionary schools and textbooks. It sets literacy firmly in the context of broader social parameters, particularly women’s right to gain access in knowledge. It argues that the American missionaries became the stimulus for the Greek educational system to get organized in order to defend itself from a «foreign» schooling. It also claims originality in its field, as little is known about protestant female education in Greece in the 19th century.

Η Πόλλη Θαναλάκη είναι διδάκτωρ νεότερης ιστορίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, και επισκέπτρια ερευνήτρια (visiting scholar) του Πανεπιστημίου Harvard των ΗΠΑ. Είναι συγγραφέας δύο

βιβλίων και έχει δημοσιεύσει σημαντικό αριθμό επιστημονικών άρθρων σε έγκριτα ελληνικά και διεθνή επιστημονικά περιοδικά. Επίσης έχει κάνει ανακοινώσεις σε διεθνή επιστημονικά συνέδρια και έχει δώσει διαλέξεις σε πανεπιστήμια των ΗΠΑ και στην Ελλάδα. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα εστιάζονται κυρίως σε θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης και του Φύλου.